

## המחקר

תרומתו של אליעזר בשן לחקר יהדות המגרב

פרופ' אליעזר בשן, מחוקריה המובהקים של יהדות המזרח והמגרב בדורנו, משקיע בשנים האחרונות את מרב מרצו בחקר יהדות צפון אפריקה בעת החדשה בכלל ויהדות מרוקו בפרט. במרוצת שנים עשרה השנים האחרונות הוציא לאור שבעה ספרים המוקדשים לתחום מחקר זה. סדנת המחקר שלו מבוססת על שני סוגי מקורות עיקריים. האחד הוא מקורות פנימיים, היינו מקורות הנדלים מן הספרות הרבנית העשירה (ההלכתית והדרשנית) וכן איגרות שכתבו חכמי המערב לעת מצוא, חומר שבדרך כלל מיעטו עד כה להשתמש בו כמקור היסטורי. והסוג האחר הוא מקורות חיצוניים, היינו תעודות מארכיון משרד החוץ הבריטי בלונדון. בשן, שבמשך שנים היה מבלה תקופות ארוכות בארכיון זה, הוציא מתחת ידיו אוצר בלום של ידיעות על יהודי מרוקו, שאי אפשר להפריז בחשיבותן. אוסף זה מכיל בין היתר חומר עשיר על קורותיהם של יהודי מרוקו במאה התשע עשרה, כפי שנשתקפו מדבריהם של דיפלומטים בריטים ששירתו בארץ זו וכן מדיווחים של מיסיונרים נוצרים בריטים שפעלו בין היתר במרוקו. בשן פרסם מסמכים רבים מארכיון זה השופכים אור על החיים הקהילתיים ועל יחידים שפעלו במסגרות חברתיות וכלכליות, וכל מסמך ומסמך הוא בבחינת אבן יסוד לחקר תולדותיהם ואנדרחות חייהם של יהודי מרוקו.

בספרו 'ממזרח שמש עד מבואו', שראה אור בשנת תשנ"ו בהוצאת 'אורות יהדות המגרב', פורסמו מחדש מבחר ממאמריו של בשן בתחום חיי החברה והכלכלה, שרובם נוגעים ליהדות המגרב.

במחקרו 'היהודים במרוקו במאה ה-19 והמיסיון האנגליקני', שיצא לאור בהוצאת הספרים של אוניברסיטת בראילן בשנת תשנ"ט, מתוארים ניסיונותיהם של שליחי הכנסייה האנגליקנית במאה התשע עשרה להעביר יהודים במרוקו על דתם, וכן מוצגות בו דרכי המאבק השונות שנקטו מנהיגי הקהילות כדי לחזק את צאן מרעיתם לבל יתפתו למקסמי שווא.

בספרו 'יהדות מרוקו, עברה ותרבותה', שראה אור בשנת תש"ס במסגרת 'ספריית הילל בן חיים', שבהוצאת 'הקיבוץ המאוחד', סוקר המחבר את קורותיה

ואת עולמה הרוחני-החברתי של יהדות מרוקו וכן את התמורות הרבות שחלה בה, מאז ראשית כינונה במאה האחת עשרה עד שנות השמונים של המאה העשרים, עד שרבים מקרבה עלו לישראל. סקירה מקפת זו מבוססת בעיקר על מקורות יהודיים פנימיים, שרבים מהם לא נדונו כלל ועיקר קודם למחקרו המקיף.

המחקר על 'יהודי פאס תרל"ג-תר"ס' (1873-1900): על-פי תעודות חדשות' ראה אור לראשונה בשנת תשס"ג, בכרך טו של השנתון 'אסופות', היוצא לאור מטעם 'יד הרב נסים', ובאותה שנה נדפס גם כפרסום העומד בפני עצמו. קהילת פאס הייתה מן הגדולות והמפוארות שבקהילות יהודי מרוקו, והוציאה מקרבה גדולים וחשובים מחכמי ישראל לדורותיהם. בחיבור זה, המבוסס כל כולו על מסמכים מארכיון משרד החוץ הבריטי בלונדון, נחשפות פרשיות שונות בקורותיה של הקהילה, ובהן פרשיות הקשורות למעמדם הנחות של היהודים. יהודי פאס סבלו לא אחת מגילויי איבה, התנכלויות ופרעות הן מצד האוכלוסייה המוסלמית הסובבת והן מצד השלטון המקומי או המרכזי, והמחבר מתאר גם את הרקע המדיני שהשפיע על מעמד היהודים בתור ד'מים (בני חסות לא מוסלמים). יש בספר זה פרטים מעניינים על חיי הקהילה ועל חיי הפרט, ובכלל זה על החכמים, החינוך היהודי, המשפחה, ההנהגה, מקורות הפרנסה ועוד. כמו כן עולה ממנו תמונת מעורבותם של משרד החוץ הבריטי – באמצעות דיפלומטים שפעלו במרוקו – ושל האגודות היהודיות בפריז (כ"ח) ובלונדון ('אגודת אחים') בחיי הקהילה, בעיקר בתקופות משבר. התעודות הללו הן למעשה כתב אישום חמור כנגד החברה המוסלמית על רבדיה השונים.

בספרו 'נשות חיל יהודיות במרוקו: מגירוש ספרד עד המאה עשרים', שראה אור בשנת תשס"ד בהוצאת 'ארץ' – מחקרים ופרסומים בגאוגרפיה בשיתוף המכללה האקדמית באשקלון, בשן סוקר היבטים שונים של מעורבותן החברתית והכלכלית של הנשים במרוקו. הוא מציג נשים שעסקו במלאכה ובפעילות פיננסית, לצד הטיפול במשפחה והעשייה בתחום החינוך ובענייני צדקה וחסד. המחבר אף שופך אור על נשים שעמדו בפרץ בתקופות של שמד וסירבו להתאסלם עם התאסלמות בעליהן. הוא דן בהרחבה באחד המקרים הבולטים: סיפורה של נערה יהודייה מטנג'יר, סוליכה חג'ואל, שמתה על קידוש השם בשנת 1834 בעיר פאס מאחר שסירבה להתאסלם. סיפור זה, שאמתותו ההיסטורית מוטלת בספק, עורר ומעורר הדים רבים בקרב מאמינים – יש הפוקדים את קברה, וסיפורי אגדה רבים סופרו על אודותיה ועל הוצאתה להורג, ואלו הובאו או צוינו על ידי המחבר.

חיבור נוסף בעניינין של 'נשים יהודיות במרוקו', שראה אור בשנת תשס"ה בהוצאת הספרים של אוניברסיטת בר-אילן, מוקדש לדמותן ולמעמדן של נשים

במרוקו שלא שפר עליהן גורלן, כפי שעולה ממאה מכתבים שהוחלפו בין נציגים דיפלומטיים בריטים שישבו על אדמת מרוקו לבין הממונים עליהם במשרד החוץ הבריטי בשנים 1733–1905. רוב המכתבים מקורם בעיר טנג'יר, ואחדים נשלחו מן העיר מוג'דור ומערים אחרות. מלקט המכתבים שפורסמו באסופה זו ניתן ללמוד משהו על מעמדן העגום והנחות של נשים בחברה היהודית באותם מקומות: הן נקלעו לא פעם למצבים קשים, ובין היתר נדונו במכתבים תביעות כספיות נגדן, הלאמת רכושן, עוני ותוקפנות ואלימות כלפיהן, שבאו לידי ביטוי בחילול כבודן, מעשי אינוס, הלקאה ואף שבייה. המסמכים הללו מובאים בלשון המקור (אנגלית) ובתרגום עברי, וחלק מהם בתקציר עברי בלבד. כמוכן אין במסמכים אלו כדי להצביע על תופעה כוללת וגורפת.

חיבורו האחרון של בשן עד כה, 'הורים וילדים בהגותם של חכמי צפון אפריקה', יצא אף הוא ב'ספריית הליל בן חיים' של הוצאת 'הקיבוץ המאוחד', בשנת תשס"ו. המחבר ליקט ביד אמן ממכלול הספרות הרבנית והפולקלוריסטית לדורותיה מקורות מגוונים על חיי המשפחה היהודית בצפון אפריקה. חיבור זה כולל פרקים מקיפים על ההלכה והמנהג בכל הקשור לנישואין, ריבוי נשים, קשיים בהבאת צאצאים לעולם ועקרות, לידה, הנקה, ברית מילה, זכר הבת, פדיון הבן, מנהגים בחיי פעוטות, החינוך המסורתי, שילובו של הילד במשפחה ובקהילה עד הגיעו לבגרות וטקסי בר מצווה וכת מצווה. שני הפרקים האחרונים מוקדשים לילדים הנתונים בשבר משפחתי: ילדים להורים גרושים או יתומים וכן ילדים מאומצים. בקשר לכך נדונה סוגיית האחריות לסיפוק מזונות הילדים ולחינוכם אם אין ביכולת אחד ההורים להרים משא זה, ועולה שאלת מינוי אפוטרופוס על ידי בית הדין הקהילתי.

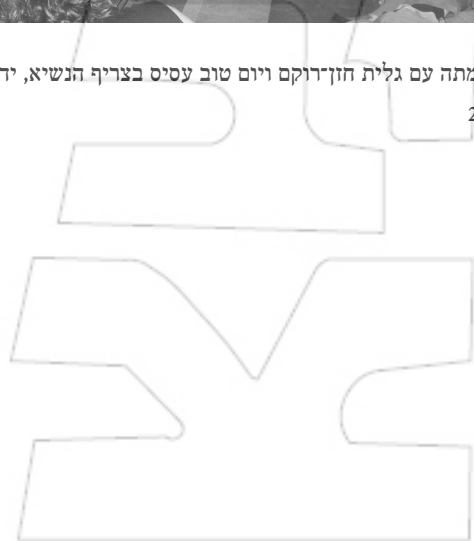
מחקריו אלו של בשן תורמים תרומה נכבדת ביותר להכרת פניה של עדה גדולה בישראל, שידעה לשמור בדבקות ובקנאות על זהותה העצמית במשך מאות בשנים. הראשון שהחל במלאכה זו היה פרופ' חיים זאב הירשברג המנוח, ממייסדיה של אוניברסיטת בר-אילן, שחרש את התלמים הראשונים בחקר יהדות ארצות המגרב לפני למעלה מארבעים שנה בחיבורו המקיף 'תולדות היהודים באפריקה הצפונית', שראה אור בשנת תשכ"ה, ובמספר ניכר של מאמרים. והנה תלמידו הנאמן פרופ' בשן הולך בעקבותיו, אך סולל את דרכו העצמאית ופונה לכיווני מחקר שונים. נאחל למחבר עוד שנים רבות של פוריות המחשבה, ושימשיך לחשוף מתהום הנשייה כהנה וכהנה תעודות הנוגעות ליהודי צפון אפריקה.

אברהם דוד



מפגש של קדמתה עם גלית חזן ורוקם ויום טוב עסיס בצריף הנשיא, יד יצחק בן-צבי,

24 ביולי 2008



מוגן בזכויות יוצרים